Надія Миронець

ГРОМАДСЬКИЙ, РОДИННИЙ ТА ОСОБИСТІСНИЙ СТАТУС УКРАЇНСЬКОЇ ЖІНКИ В РОЗУМІННІ ОЛЕНИ ТЕЛІГИ

Якою має бути жінка-українка? Яке її призначення в суспільному житті, в родині, в долі коханого чоловіка? Ці й подібні питання займають помітне місце в поетичній, публіцистичній творчості й епістолярній спадщині Олени Теліги. На розуміння їх Оленою Телігою вже звертали увагу дослідники, окремі аспекти цієї теми обговорювалися на наукових конференціях[1], частково вони розглянуті в розвідках інших дослідників[2] і автора цих рядків[3], темі, дотичній до означеної, присвячена історіографічна стаття[4], у якій справедливо зазначено, що попри численні висловлювання стосовно екзистенції жінки у творчості Олени Теліги, вони є переважно спорадичними, фрагментарними, інколи суперечливими, недостатньо аргументованими і стосуються передусім поетичної спадщини письменниці[5]. Тобто акцентується, що відсутня узагальнююча праця, яка б комплексно розглядала означену тему. Саме таку мету ставить автор пропонованої статті.

Статус жінки-українки в громадському й особистому житті Олена Теліга розглядала крізь призму її ролі в боротьбі за українську державу, за українську націю. Це було й метою життя Олени Теліги, і вона розуміла, що досягти цієї мети можна буде лише згуртувавши націю, виховавши свідомих борців, готових до самопожертви в ім'я

---

[1] О. Кобець, *Олена Теліга*: *громадське і духовне покликання жінки*, Олена Теліга: громадське і духовне покликання жінки: Матеріали наук. конф., К. (Вид-во імені Олени Теліги), 1998, с. 7–13; О. Нахлік, *Поезія і проза Олени Теліги: спроба самоствердження,* ibid., с. 51–59; М. Ковальчук, *Образ нової жінки у творчості Олени Теліги*, ibid., с. 87–90; Т. Ткаченко, *Особливості фемінної рецепції світу в творчості Олени Теліги,* На сторожі цілості, щастя і могутності більшої родини – нації: Матеріали наук. конф. 21–23 верес. 2006. До 100-річчя Олени Теліги, К. (Всеукр. жіноче т-во ім. Олени Теліги), 2006, с. 76–79; І. Набитович, *О. Теліга versus Л. Мосендз: ідеал жінки-борця в поезії та публіцистиці*, ibid., с. 106–111.

[2] Л. Сливка, *Осягнення жіночої свободи в художніх творах Олени Теліги,* Наукові записки. Серія Філологічні науки, вип. 142 Кіровоград, (Кіровоградський держ. пед. ун-т ім. Володимира Винниченка), 2015, с. 101–106.

[3] Н. Миронець, *"І злитись знову зі своїм народом". Біографічний нарис* [в:] Олена Теліга, «*О краю мій… Твори. Документи. Біографічний нарис*, вид. 2, К. (Вид-во ім. Олени Теліги), 2006, с. 313–400.

[4] Н. Писко, *Екзистенція жінки у творчості Олени Теліги: історіографічні аспекти,* Молодь і ринок, 3(110) (2014) 163–166.

[5] *Ibid*., с. 166.

перемоги. Тому так глибоко задумувалася й над своєю особистою місією як жінки-поетки, й над місцем у житті українських жінок загалом.

Про власну громадянську позицію, про своє розуміння ролі жінки у близькій майбутній боротьбі Теліга вперше заявила у вірші "Мужчинам". Вона вважала його для себе програмним, бо включила (єдиний із своїх творів) у нею ж підготовлену збірку віршів українських поетів "Буде буря!", яка мала вийти у Празі 1941 року і покликана була сприяти патріотичному вихованню[6].

Вірш "Мужчинам" побачив світ у четвертій книзі "Літературно-наукового вістника" за 1932 рік. У ньому звучить передчуття бою, в який жінки зберуть своїх чоловіків. А якою ж має бути їхня, жінок, власна роль? Найвища місія жінки, на думку авторки, – дарувати чоловікам свою ніжність, віру в їхню силу і цим підтримувати їхній бойовий дух. "Бо ми – лише жінки. У нас душа – криниця, / З якої ви п'єте – змагайся і кріпись!"[7]

Братися за спис – не жіноча справа… Та коли треба буде для здобуття перемоги, жінка стане поряд із чоловіком, щоб продовжити його справу хоч і ціною власного життя.

> "Гойдайте ж кличний дзвін! Крешіть вогонь із кремнів!
> Ми ж, радістю життя вас напоївши вщерть,
> Без металевих слів і без зідхань даремних
> По ваших же слідах підемо хоч на смерть!" (18).

Проголошені в цьому вірші ідеї звучатимуть і в інших поетичних та публіцистичних творах О. Теліги. У вірші "Відповідь" (Вістник, 3 (1935) 165) вона від імені жінок запевняє чоловіків, що вони прекрасно знають, яке їхнє місце в житті і в боротьбі, що жінкам "не до лиця / З мечем в руці і з блискавками гніву" кидатися у вир боротьби: "Ми ж ваша пристань – тиха і ясна, Де – кораблями ваші збиті крила. / Не Лев, а Діва – наш відвічний знак, / Не гнів, а ніжність – наша вічна сила".

Але коли чоловікам у бою загрожуватиме поразка, жінки підхоплять зброю з їхніх ослабілих рук, щоб "вдарить твердо там, де треба вдарить". Та лише появиться впевненість у перемозі, жінкам "Час роз-

[6] М. Мушинка, *Невідома антологія Олени Теліги,* Слово і час, 7 (1992) 34–39.
[7] Олена Теліга, *О краю мій…*, с. 18. Далі при цитуванні творів О. Теліги у тексті зазначені сторінки цього видання.

горне звиклі сторінки: / Любов і пристрасть… Ніжність і турботи…" (41).

А лірична героїня її "Вечірньої пісні" готова перебрати у свої долоні, на свої коліна всі тягарі, які пригнічують душу коханого, своєю ніжністю розтопити його тривоги. Її жіноча зброя – поцілунок, то теплий, м'який, "як дитячий сміх", яким вона готова згасити "полум'яне пекло" "в очах і думках" коханого, то "гострий, як ніж", який вона дарує коханому, проводжаючи його в бій, "Щоб мав ти в залізнім свисті / Для крику і для мовчань – / Уста рішучі, як вистріл, / Тверді, як лезо меча" (46).

Якою ж, у розумінні О. Теліги, мала бути українська жінка, щоб її не тільки кохав, а й поважав чоловік, щоб могла вона його надихати на подвиги? Свої роздуми з цього приводу вона в гострій полемічній формі виклала в рефераті з дещо викличною назвою: "Якими нас прагнете?", що був опублікований у "Вістнику" (10 (1933) 735–745). Це був її перший оприлюднений публіцистичний твір. Над його змістом О. Теліга серйозно тривалий час розмірковувала, а поштовхом до написання послужив лист від Л. Мосендза, в якому він відгукнувся на щойно опублікований у "Вістнику" (7–8 (1933) 481–482) її вірш "Подорожній". У листі до Наталі Лівицької-Холодної від 13 липня 1933 р. вона писала: "Мосендз зустрів мого «Подорожнього» з великим захопленням. Написав мені багато доброго про нього. Найголовніший же його плюс, на думку Леоніда, є з'єднання «найкращої жіночости з найкращою мужністю»"[8]. Подібну оцінку цього вірша Л. Мосендз дав і в листі до Д. Донцова: "Вірші п. Лєни були цілковитим сюрпризом. Це щось надзвичайного, як по техніці, так по змісту й гармонійному з'єднанні одного з одним. Зверніть увагу, що вірш зовсім не бабський! Його писала та сторона душі, що спільна обом полам. <…> Я був давно не писав п. Лєні, але після «Подорожнього» зараз же вшкварив натхненну реляцію. Дай їй Боже! Щастя, що не замерзає на «бабській точці»…"[9].

Ця "натхненна реляція" дуже втішила О. Телігу, і, як писала вона Н. Лівицькій-Холодній, – навела її "знов на нашу стару думку: напи-

[8] Олена Теліга, *Листи. Спогади*, упоряд. Надія Миронець, вид. 2, К. (Вид-во ім. Олени Теліги), 2004, с. 160.

[9] Цит. за: Г. Сварник, *Олена Теліга і Леонід Мосендз*, На сторожі цілості, щастя і могутності більшої родини – нації: Матеріали наук. конф. 21–23 верес. 2006. До 100-річчя Олени Теліги, К. (Всеукр. жіноче т-во ім. Олени Теліги), 2006, с. 114.

сати реферат, про який ми з тобою мріяли минулого року". "У мене є багато цікавих думок", – повідомляла вона й пропонувала подрузі восени разом їх обговорити й обробити[10]. Але співпраці з колишньою подругою не вийшло, бо восени їхні дружні стосунки розірвалися через конфлікт, що виник навколо журналу "Ми". Отже, в статті О. Теліга виклала свої власні роздуми над питаннями, які її хвилювали, і деякі з них вона раніше висловила в листах до подруги.

Вона переймалася тим, що в українській літературі не створено жодного позитивного образу сучасної жінки-українки, який був би взірцем для жінок, відповідав би на питання, якими їх хочуть бачити чоловіки. "Бо жінка в кожній нації є такою, якою її прагне мужчина", – вважала О. Теліга. З аналізу ж сучасної авторці української літератури народжувався сумнів: "чи можна мистцям-мужчинам задавати питання – якими нас прагнете? – коли вони самі, здається, не можуть на це відповісти…" (80).

О. Теліга докоряла українським письменникам, у тому числі Є. Маланюкові – "найвизначнішому поетові нашої доби", а також своєму близькому другові Л. Мосендзу за те, що в літературі жіночі типи малюються двома кольорами: жінка-рабиня і жінка-вамп. Обидва ці типи, наголошує О. Теліга, незважаючи на свою нібито протилежність, є тим самим типом жінки, що є "лише джерелом хвилевої насолоди й увигіднення життя в найпримітивнішому розумінні того слова. І рабиня, і «вамп» виключають пошану до жінки.

Є, щоправда, – продовжує вона, – і третя відміна: різка, енергійна, позбавлена сентименту, "жінка-товариш". Але ця відміна має переважно так мало жіночости, що – викликаючи пошану – ніколи не викликає любови й адорації" (80).

Щедро цитуючи поезії Є. Маланюка, О. Теліга наголошує, що він, не давши позитивного образу української жінки, принаймні геніально відтворив "всю огиду української жінки типу рабині, Анти-Марії і, зжахнувшись сам, зумів викликати і в інших жах перед тим образом" (83).

Те саме можна сказати і про Л. Мосендза, констатує вона, у творах якого жінка також є лише Анти-Марією, він так само переконуюче змальовує "усю зайвість і безпросвітну сірість такої жінки, що лише валиться тяжкою колодою на дорозі мужчини до його мети" (83).

[10] Олена Теліга, *Листи. Спогади..*, с. 160.

На думку О. Теліги, погірдливе, позбавлене пошани й ніжності, ставлення до жінки, як до "сонної весталки", або до тої, що дає лише "хвилевий шал", принижує, розслабляє й самого мужчину, ламає порив до справді великого і справді мужеського в самого мужчини, і доказом цього вона вважала той факт, "що якраз у тих країнах, де мужчина є найбільшим мужчиною – в англо-саксонців – розвинена найбільша пошана до жінки і в суспільному житті, і в літературі" (87). Вона звертається до жіночих образів у творах Джека Лондона, Редьярда Кіплінґа, Джона Голсуорсі, Кнута Гамсуна, Генріка Ібсена та інших і акцентує увагу на тому, що головна прикмета галереї їхніх "прекрасних жіночих образів – це їх з'єднання жіночости з мужністю, а коханки з товаришем, що робить з них правдиву людину і прив'язує до них мужчину" (88).

О. Телігу хвилювало не лише те, які образи української жінки є в літературі, а й те, якою вона є в реальному житті і якою прагне бути. Вона підкреслювала, що в житті все частіше зустрічаються жінки, які віддають усі свої думки, всю свою працю і хотіли б віддати своє життя рідному краю. Але багато хто з них, на її думку, стали тепер "суровими амазонками, мужчинами в спідницях, позбавленими всякої жіночости. Безперечно, вони можуть багато зробити для суспільности, але той викривлений, хоч часом і корисний, тип жінки ніколи не стане джерелом натхнення мужчини, який потребує поважности в чині й при праці, але ніжности й гумору – в перерві" (88).

Для О. Теліги ідеалом української жінки, який найбільше відповідав добі і до якого вона сама намагалася наблизитися, була жінка, яка "вже не хоче бути ні рабинею, ні «вампом», ні амазонкою. Вона хоче бути жінкою. Лише такою жінкою, що є відмінним, але рівновартісним і вірним союзником мужчини в боротьбі за життя, а головне – за націю" (91).

Крізь призму боротьби за націю, за національну державу розглядала О. Теліга і родинний статус української жінки. Головним завданням жінки-матері О. Теліга вважала виховання покоління майбутніх патріотів, захисників своєї вітчизни, а не яничар і "сліпих курчат". Але для виконання такої місії саму жінку треба готувати, її треба виховувати, бо коли інтереси нації будуть для жінки байдужими і рідна стріха буде для неї важливішою від рідної землі, то дітей своїх (а часом і чоловіка) виховає вона "по своєму образу і подобію" на героїв

боротьби за життєві вигоди і за всякі, для того потрібні компроміси. Тоді її прив'язаність до свого тіснішого колективу – родини не раз штовхне її до зради ширшого колективу – нації.

"Так буде завжди, – наголошує О. Теліга, – доки кожна українка не навчиться дивитися на чоловіка, дітей, а головне на саму себе, не лише як на сторожів домашнього вогнища, а передусім – як на сторожів цілости, щастя і могутности більшої родини – нації" (86).

Таку українку мала виховувати і художня література, і періодична преса, які далеко не завжди, на думку О. Теліги, виконували цю функцію. Як приклади, вона наводить твір С. Руданського "Наука", де мати вчить свого сина стелитися, гнутися, коли того вимагає вигода, та "Синів" В. Стефаника, де мати "з німим докором дивиться на синів, які тікають з-під рідної стріхи боронити рідну землю" (85). Українські часописи також не відповідали у цьому плані вимогам О. Теліги. Вона мала претензії до львівських двотижневиків "Перемога" та "Назустріч", перший з яких ніби й зазначає, що жінка повинна дбати про "збереження і поширення ґатунку" племен, націй, але це говориться лише між іншим, цей постулат не розвинений. Натомість виразно підкреслюється, що жінка не повинна бути товаришкою життя, лише матір'ю, найбільшим завданням жінки є "придбання дітей, синів". Але "яких дітей, яких синів?", – підкреслює О. Теліга і констатує, – "про це нема ні слова" (84). Далі вона цитує "Перемогу", де зазначено, що жінка має дбати про "фізичне збереження раси", і ставить риторичні запитання: "Лише фізичне? Чи ж не замала така роля для жінки?" (84).

Ще більше претензій О. Теліга пред'являла до двотижневика "Назустріч", який у спеціальному числі, присвяченому жінці (12 (1934)), надзвичайно легковажним тоном під маскою модернізму повторює "передпотопові погляди на жінку-куховарку («мати») і «любку», що має мужчин для своїх «щоденних примх» (чи себе лише для примх мужчини?)". Цитуючи фразу зі статті М. Рудницького, у якій автор твердить: "Єва чи емансипантка – між цими двома типами мусите вибирати!", О. Теліга зауважує: "Так нібито й один, і другий вже не перестарівся смертельно…" (85).

Будучи переконаною в тому, що тільки в співпраці з чоловіками повинні шукати жінки своє місце в громадському житті, О. Теліга дуже скептично ставилася до феміністичного руху, до тих жіночих організацій, які ізолюються, "творять свій власний, «баб'ячий світ» з наївними журналами, зібраннями, підкреслюючи на кожному кроці і на

кожному слові свою рівність з чоловіками і в той же час вкладаючи в свою справу чисто бабську наївність і дрібнічковість. Жінки ніколи самі, – підкреслювала вона, – не зможуть створити цікавої газети, журналу, клюбу. З цим треба погодитися. Лише в співпраці з чоловіками, а не замикаючися в тісні феміністичні організації, жінка може розвинутися цілковито”[11].

Ці думки, які її дуже турбували, О. Теліга пізніше розвинула й обґрунтувала в статті із символічною назвою “Сліпа вулиця (Огляд жіночої преси)”, яка була прочитана нею як доповідь в Українській студентській громаді в Варшаві в лютому 1938 р., а потім опублікована у “Вістнику”. Перед тим як подати її до друку О. Теліга писала в листі до Марії Донцової, що хотіла б дати статтю до “Вістника”, але не знає, “чи вона відповідає зовсім Вашим, пані Марійко, поглядам. Доктор (тобто, Д. Донцов. – *Н. М.*) в цих справах не орієнтується. Отже Вас питаюся”[12]. У листі вона висловила свою позицію стосовно жіночої преси, яку вважала гальмом у розвитку жінки, свідомим будуванням мурів. Вона виділяла лише “Нову хату”, як потрібний журнал для жінки-господині (вишивки, кухня, різні практичні вказівки), але цілковито відкидала потребу такої феміністичної газети, як “Жінка”, і такої “жіночої солодкавості”, як “Жіноча доля” (“Руки як магнолії”, “Поради, що робити, коли чоловік звертає менш уваги” і т. п.).

Очевидно, М. Донцова не мала принципових заперечень стосовно позиції О. Теліги, бо стаття вже того року була опублікована у “Вістнику” (4 (1938) 290–297).

У ній О. Теліга дала високу оцінку жіночому альманаху “Перший Вінок”, який вийшов у світ у 1887 році і був “великою подією в житті тисяч українок”, бо в ньому вмістили свої твори “найліпші письменниці і поетки того часу з усіх земель українських: Олена Пчілка, Уляна Кравченко, Ганна Барвінок, Дніпрова Чайка і Леся Українка”, і ці твори були сповнені бажанням пробити не лише вікна, а й двері в тому “високому мурі, що ділив тісне подвір’я жіночого життя від широкого світу, доступного тоді лише мужчинам” (109). Вона вважала актуальним тогочасний жіночий рух, захоплювалася його “найяскравішою

[11] О. Теліга, *Лист до Н. Лівицької-Холодної від 16 серпня 1932 р.* [в:] Олена Теліга, *Листи. Спогади*.., с. 88.
[12] О. Теліга, *Лист до М. Донцової від 24 червня 1938 р.*, ЦДАВО України, ф. 3849, оп. 1, спр. 24, арк. 57.

представницею" Наталією Кобринською, яка вважала, що "жінка не повинна сповняти якоїсь окремої ролі в суспільстві", вона може стати "рівновартісним і співвартісним чинником в усіх справах життя", як тільки отримає рівні права з чоловіками. Адже для тодішніх "емансипанток", підкреслює О. Теліга, мрією, майже недосяжною, був "доступ до університетської освіти і до незалежного фаху". І здавалося їм, що "ледве буде знищена сліпа, вузька вулиця т. зв. жіночого світу, відразу ж і жіноча психіка позбудеться всього слабкого, млявого і солодкавого, що було наслідком специфічного виховання жінки і причиною її нездатности у багатьох ділянках життя" (109).

Минуло кілька десятків літ, і всі найсміливіші бажання жінок здійснилися, їм стали доступні й освіта, і громадська праця, але самі жінки не завжди поспішають ними скористатися. І О. Теліга ставить запитання: "Чи ж дійсно, сучасна жінка стала тим, чим могла бути? Чи нові обставини, нове виховання зробили з неї те, чого сподівалися 50 літ тому її сміливі попередниці у жіночому альманаху «Перший Вінок»? І чи потрібні їй *тепер* жіночі журнали й газети, коли ціла преса повинна бути доступна і для її сприймання і її співтворчости?" (110).

О. Теліга сумнівається в позитивній відповіді на поставлені запитання, бо, якщо виходити з того, що "найбільшим бажанням жінки було завжди стати рівноцінним чинником в загальному житті, то вже сам факт існування до сього часу жіночої преси підкреслює лише відокремішність і підрядність жінки, будуючи знов сліпу вуличку «жіночого світу» з його специфічними зацікавленнями" (110).

Виходячи з такої позиції, О. Теліга аналізує "Жіночу долю", що виходила в Коломиї під редакцією сенаторки Олени Кисілевської, та львівські двотижневики "Нова хата" за редакцією Лідії Бурачинської і "Жінка" (редактор Мілена Рудницька). Найбільш поблажливо О. Теліга поставилася до "Нової хати" – журналу, який не намагався мати публіцистично-літературного характеру, і в цьому О. Теліга вбачала його великий плюс. Це був звичайний фаховий, господарський журнал, у якому подавалися українській жінці поради, потрібні для ведення господарства й взагалі життя.

Натомість "Жіночу долю" вона жорстко критикувала і за саму назву (яка викликала асоціацію із нещасною, бідною жінкою, що має чоловіка-п'яницю, який знущається над нею, а вона не бачить ніякого виходу із такого життя), за низький художній рівень вміщених на її сторінках літературних творів жінок-авторів, зокрема молодих, а особ-

ливо за так звані дискусійні питання. Це не були дискусії про літературні, громадські чи господарські справи, а зводилися, по суті, до обговорення родинних пліток. А це, вважала О. Теліга, "та сама сліпа вулиця жіночого світу, куди жінка сама себе добровільно заганяє". Адже "після такої лектури тяжко читати жінці звичайну людську, а не лише «жіночу газету», а часом навіть цікаву, але не примітивну повість" (112).

Газета "Жінка", що виходила у Львові з 1935 р. і була органом жіночої організації "Союз українок", викликала в О. Теліги суперечливі думки. До речі, коли це видання лише задумувалося під назвою "Українська жінка" і мало виходити в форматі журналу, його організатори – Мілена Рудницька від імені "Союзу українок" та Олена Шепарович від імені редакційної колегії майбутнього друкованого органу – звернулися до Олени Теліги з листом, у якому коротко викладали його програму і запрошували її до співробітництва й публікації своїх творів на його шпальтах. "До Вас, Високоповажна Пані, – йшлося в листі, – звертаємося з сердечним проханням не відмовити Вашого цінного співробітництва у нашому журналі. Залежить нам дуже на тому, щоб наш журнал не мав партикулярного галицького характеру, а з'єднав біля себе представниць ріжних українських земель та завдяки цьому мав всеукраїнський і понадпартійний характер"[13].

Нам не відомо, на жаль, що відповіла О. Теліга на цей лист, можемо лише констатувати, що згоди на співробітництво з двотижневиком вона, очевидно, не дала, бо творів своїх у ньому не публікувала.

Аналізуючи зміст газети "Жінка", О. Теліга відзначала той позитивний момент, що в ній видна рука інтелігентної редакторки, літературні матеріали й ілюстрації до статей підібрані зі смаком. Разом з тим, вона мала серйозні застереження до ідеології газети, програмних статей, бо вважала, що від них "віє не свіжий подих сучасности, а давно відшумілий вітер минулого століття: фемінізм, в його давній, не актуальній тепер формі, і лібералізм з гуманністю, що вже раз назавжди здискредитовані в очах сучасного покоління, з огляду на ту ганебну гальмуючу ролю, яку вони відіграли в нашій визвольній боротьбі" (114). Та й саме поняття фемінізму, на думку О. Теліги, в газеті визначається не чітко: іноді він ідентифікується з цілковитою рівнознач-

[13] Мілена Рудницька, Олена Шепарович, *Лист до Олени Теліги від 19 листопада 1934 р.*, Осередок Української Культури й Освіти, Вінніпеґ [Канада]. Архіви, № 295/4.

ністю жінки в загальному житті й у всіх організаціях, іноді нерозривно зв'язується з лібералізмом, а роль жінки зводиться до полагодження конфліктів між різними напрямками і до застосування якнайбільшої гуманності в усіх ділянках життя, а інколи роль жінки зводиться до якоїсь помпи, завданням якої є витягнути з мужчини максимум праці, а головне – грошей. Навівши приклади публікацій у "Жінці", які ілюструють ці тези, О. Теліга зауважує, що не мають рації ні ті, що бачать місце української жінки лише при господарстві в родині, ні ті, що роблять з неї лише громадську діячку, чи ще гірше – дуже коштовну здобич у руках нещасного знаряддя грошей – мужчини. І робить висновок: "Роля української жінки є так само вийняткова, як вийнятковим є положення її краю. Вона мусить бути і його будівничим, допомагаючи мужчинам, і в той же час господинею в житті мужчин" (115).

Якою ж жінкою була сама О. Теліга в громадському й особистому житті, чи відповідала вона вимогам, виголошеним у своїх творах? Дослідження поетичної, публіцистичної та епістолярної спадщини О. Теліги та її біографії дають підставу стверджувати, що усе своє свідоме життя вона керувалася принципом єдності слова і діла, намагалася діяти так, як проголошувала у своїх творах.

Вона глибоко переймалася тим, що деякі письменники й поети, як її близькі знайомі (Є. Маланюк, Ю. Липа), так і відомі класики (Ж.-Ж. Руссо, Л. Толстой) у своєму особистому житті не завжди дотримувалися тих моральних принципів, які проголошували у своїх творах. "Звичайно, – писала вона, – життя одне, а творчість – друге, але для мене незрозуміло, як можна виголошувати якісь ідеї і не служити їм?"[14]. Здатність єднати слово і діло була тією рисою характеру, яку вона особливо високо цінувала в людях. Характеризуючи в листі до приятельки Ксенії Світлик спільного знайомого Сергія Кушніренка, вона писала: "Чим більше я його пізнавала, тим більше я набирала до нього пошани. Яка це горда, шляхетна і вперта вдача! І до того – талановитий на рідкість. Буде з нього, здається, тип людини, що ми так мало маємо: яка вміє єднати слово з ділом!"[15]

Своє слово з ділом намагалася єднати завжди. Так як основною метою її життя була незалежна Українська держава, вона свою місію

[14] О. Теліга, *Лист до Н. Лівицької-Холодної від 7 жовтня 1932 р.* [в:] Олена Теліга, *Листи. Спогади..*, с. 123.
[15] О. Теліга, *Лист до К. Світлик від 9 серпня 1936 р.*, ibid., с. 196.

як поетки і публіцистки бачила в тому, щоб готувати націю до майбутньої боротьби, вона хотіла своїм полум'яним словом запалити, повести за собою інших:

"Хай мій клич зірветься у високість
І, мов прапор в сонці, затріпоче,
Хай кружляє, мов невтомний сокіл,
І зриває рідних і охочих!" (21)

Та розуміючи, що наближаються часи, коли українським патріотам доведеться боротися за свою націю і державу не лише зброєю слова, вона вправлялася в стрільбі. Живучи разом з чоловіком влітку 1932 р. у глухому польському селі, вона з легким гумором писала подрузі про речі досить серйозні: "Захоплююся стрільбою в ціль. З кожним днем стріляю все краще і краще. Для мене це велика розвага, але Міша мусить жити в вічному страху, що я когось підстрелю. Та все ж він подарував мені вчора 100 набоїв"[16].

О. Теліга була завжди активною в громадському житті, працювала в Українській студентській громаді в Варшаві разом зі своїм чоловіком Михайлом Телігою й молодшими товаришами-чоловіками, серед яких були Олег Штуль, Іван Коровицький, Сергій Кушніренко та ін., коли почалася Друга світова війна, Теліги переїхала до Кракова, де Олена прийняла пропозицію О. Ольжича і включилася в роботу Культурної референтури ОУН, готувала групи ОУН до походу на Україну і сама прагнула туди якнайшвидше дістатися, багато працювала в краківській "Просвіті", очолила її мистецьку секцію "Зарево", виступала з рефератами, брала участь у різних літературно-мистецьких акціях. При першій же можливості разом з Уласом Самчуком нелегально перейшла кордон, якийсь час працювала в редагованій У. Самчуком газеті "Волинь". Прибувши до Києва, очолила Спілку українських письменників, редагувала "Літаври" – літературно-мистецький додаток до газети "Українське слово". Коли нависла загроза арешту і О. Ольжич наполягав на її евакуації з Києва, вона категорично відмовилась, а на аргумент, що вона жінка, навела незаперечні приклади того, що жінки вміють умирати не гірше від чоловіків. Її попереджали, щоб не йшла у Спілку письменників на призначені нею збори, бо там уже чекає засідка гестапівців, а вона заявила, що не може не

[16] О. Теліга, *Лист до Н. Лівицької-Холодної від 4 червня 1932 р.*, ibid., с. 55.

піти, бо будуть заарештовані її товариші, і хтось може сказати: в небезпеці нас лишила, а перед небезпекою говорила про патріотизм і жертовність. Вірна своєму життєвому принципу єдності слова і діла, вона свідомо пішла на смерть.

Ці та інші факти громадської діяльності О. Теліги, в основному, відомі. Тож варто тут більше зосередитися на її особистому житті, бо хоч написано про нього чимало, але нерідко ті писання повні занадто поверхових оцінок, "сенсаційних відкриттів", а то й просто поширення пліток.

Як жінка талановита, розумна, чарівна, яка завжди була в центрі уваги будь-якого товариства, якою захоплювалися чоловіки, яка сміливо крокувала по життю, не оглядаючись на міщанські пересуди, вона часом викликала у кого заздрість, а у кого й неприязнь, і про неї поширювали різні плітки.

Про її характер, стиль життя і поведінки чимало сказано у спогадах. Відзначають, як правило, її веселу і разом з тим запальну вдачу, товариськість, любов до танців і гарного одягу, до чоловічого товариства. "Хотіла подобатись мужчинам і сміялася з жінок з пуританськими нахилами…"[17], – писав Улас Самчук. У своїх спогадах він додав ще деякі подробиці вражень від О. Теліги, з якою познайомився і подружився після переїзду до Кракова. Він пригадував їхні вечірні зустрічі за столиком у кав'ярні, де Олена "могла безпечно оповісти мені докладно і барвисто свої пригоди, а в тому числі й любовні, яких вона не цуралася, а вважала за своє велике добро, але не завжди могла оповісти їх людям, хоч і хотіла повісти, бо любила дружбу, ніжність, щирість, приязність і тепло, як контраст до її бравурної, майже гусарської постави героїзму…"[18].

Згадавши відому карикатуру Едварда Козака, яку не обминув увагою жодний, хто писав про О. Телігу, як жінку, і яка представляла її як грайливу дівчину у стрічках, за якою біжить юрба парубків, з підписом: "А за мною, молодою, сім пар хлопців чередою", У. Самчук зауважив: "Але це було так і не так. Любила вона таких хлопців і навіть таку череду, але разом з тим уміла дуже чітко і дуже категорично розрізняти людей від людей", "вміла тих людей вибирати, пізнавати і

[17] У. Самчук, *Лист до Ганни Черінь*, Слово і час, 7 (1997) 13.
[18] У. Самчук, *На білому коні. Спомини і враження*, Вінніпеґ (Видання Товариства "Волинь"), 1972, с. 36.

покоряти". Він наголошував, що "це не була поза, легковажна кокетерія, данина добі". "Усе, що вона висловлювала у своїх віршах чи в своїй поведінці, було у неї автентичне"[19].

Сама О. Теліга свій особистісний статус як української жінки окреслила ще в юному віці в одному з перших відомих нам листів до свого майбутнього чоловіка Михайла Теліги: "«Любов свобідна», Михайлику, і я ніколи не візьму ніяких обіцянок і нічого такого… Робіть, любий, як знаходите краще, ходіть всюди, знайомтесь, танцюйте, «фліртуйте». І мені Ви ніколи не зробите неприємности. Тільки така любов гарна, як у нас, коли вона не «каторга єгипетська», не обов'язок, а світле, радісне, вільне щастя! Любов неможлива без повного цілком довір'я. А я Вам вірю безмежно! Тільки будьте завжди щирим, а я знаю, що я для Вас – ЄДИНА"[20].

Таких принципів вона дотримувалася все життя. Для неї головними і в родинному житті були – щирість і повне довір'я. Вона цінувала те, що чоловік її був однодумцем, до якого мала щирі почуття, а не якийсь меркантильний розрахунок. Вона писала Н. Лівицькій-Холодній: "І я і ти одружилися без натяку розрахунку і ділимо долю своїх чоловіків, чоловіків-українців. Наша «українськість» не підлягає під жадні вітри, не йде на жадні компроміси. Хай у нас були якісь захоплення, хай би ми навіть кинули колись чоловіків – все це було б з чуття, а не розрахунку"[21].

У свою чергу, Н. Лівицька-Холодна, яка мала можливість спостерігати зблизька стосунки у родині Теліг, так писала про них: "Михайло безмежно кохав свою дружину. Він був для неї всім – і чоловіком, і батьком, і опікуном, і товаришем, часто старшим братом, який міг і пожаліти, а іноді і зганити. Але й вона відповідала йому тією ж прив'язаністю і любов'ю. Ніколи не залишала його самого на селі, навіть тоді, коли мала можливість виїхати і пожити якийсь час у кращих умовах"[22].

О. Теліга ділила з чоловіком усі труднощі емігрантського життя. Побутовим умовам їхня родина не надавала великого значення, бо "молодече бажання чину" весь час жило в їхніх душах. Вони постійно

[19] У. Самчук, *На білому коні. Спомини і враження*, с. 36–37.
[20] О. Шовгенова, *Лист до М. Теліги від 30 квітня 1925 р.* [в:] Олена Теліга, *Листи. Спогади..*, с. 38.
[21] О. Теліга, *Лист до Н. Лівицької-Холодної від 9 серпня 1932 р.*, ibid., с. 85.
[22] Н. Лівицька-Холодна, *Спомин про короткий період життя Олени Теліги*, ibid., с. 252–253.

перебували в передчутті майбутньої воєнної грози, до якої готувалися. “Може завтра вже нас відкличе / Канонада грізного грому!”, – писала у вірші “Чоловікові” (34).

Проте, при необхідності О. Теліга займалася й домашніми справами. Коли жила разом з чоловіком у польському селі Желязна Жондова, то залюбки господарювала, намагаючись хоч цим скрасити їхнє одноманітне життя. Подрузі писала: “Коли почуваю себе добре, то багато господарюю. Раз на тиждень, обов’язково щось печу, і то цілий десяток листів: бісквіт, коржики, ріжні тістечка. У нас тут така одноманітна їжа, що хоч цім вношу щось цікаве в наше меню. Ти знаєш, я дуже люблю господарство, звичайно, не миття посуду, а саму хемію. Мене ніщо так не заспокоює, як, напр[иклад], вимішування тіста. Дуже гарно тоді думається: логічно, чітко і тверезо”[23]. А в іншому листі до тієї самої адресатки вона так описує свою щоденну роботу: “Печу, перу, латаю 101-й раз Мішини штани і вивертаю комірці його спортових сорочок («Мені не треба одягів, хочу фотографічний апарат!»)”[24].

У розумінні О. Теліги, вірність чоловікові не виключала дружби з іншими чоловіками і навіть захоплення ними. “Любов лише тобі… / А це її уламки…”. Її душу переповнювали почуття, які виривалися із закритих рамок, “Щоб зайвину свою розсипати перлисто: / Комусь там дотик рук, комусь гарячий сміх” (36).

Майже всі, хто знав О. Телігу, відзначали її любов до флірту, та й вона сама вважала цю рису притаманною своїй вдачі. У листі до Марії Донцової з Ворохти, де О. Теліга відпочивала разом з її чоловіком, Дмитром Донцовим, вона ділиться своїми враженнями, зустрічами зі спільними знайомими, зауважує, що “переважно бродимо вдвох з Доктором”, і насамкінець додає: “Є ще один цікавий інженер зі Львова, з яким я фліртую за столом. Отже, всі атрибути вакацій!!”[25]

Про стосунки О. Теліги з Д. Донцовим буде ще мова далі, тут важливо відзначити її самооцінку як жінки, для якої флірт – невід’ємна частина повноцінного відпочинку. Її тішила та увага до неї як жінки, яку мала з боку чоловіків, їхнє захоплення нею. Обговорюючи в листах з Н. Лівицькою-Холодною питання про те, що найбільше

[23] О. Теліга, *Лист до Н. Лівицької-Холодної від 25 серпня 1932 р.*, ibid., с. 94.
[24] О. Теліга, *Лист до Н. Лівицької-Холодної від 6 вересня 1932 р.*, ibid., с. 102.
[25] О. Теліга, *Лист до М. Донцової від липня 1936 р.*, ЦДАВО України, ф. 3849, оп. 1, спр. 24, арк. 61зв.

приваблює чоловіків у жінках, вона писала, що, на її думку, зовнішня краса не є вирішальною. Себе вродливою не вважала, але ж мала у житті багато тепла, ніжності й пошани від чоловіків. З цього робила висновок, що успіх жінки залежить від того, чи має вона ту "родзинку" ("ізюмінку"), яка є плодом розуму, душі, дотепу "і творить те «щось», яке затирає неправильність наших рис"[26]. Вона була переконана, що жінка не повинна занадто перейматися роздумами про свій вік, боятися кожної зморшки і сивої волосини, бо головне – бути молодою душею. Про себе писала 22 липня 1933 р.: "Вчора мені стукнуло 27 років! Старалася засумувати, але це мені не вдалося, бо день був чудесний, а я себе почувала молодою, як і завжди"[27].

О. Теліга протестувала проти аскетичного відречення від радощів життя, полемізувала з тими, хто закликав: "Не треба слів. Хай буде тільки діло". Вірш, що починався таким рядком, вона написала, як полеміку із В. Стерницьким, що в статті "Стиль нового покоління", опублікованій у "Вістнику", переповідав один із розділів книги Е. Гюнтер-Грюнделя про місію нового покоління, яка вийшла 1932 р. в Мюнхені і набула широкого розголосу. В. Стерницький солідаризувався з автором і також вважав, що, так як стиль молодого покоління стверджується з допомогою холодного вітру, суворої мужності, сучасна молодь не показує своїх почуттів, навіть береже їх щільно зачиненими. Нове покоління, писав він, вважає: "Ми стільки пережили, що не маємо слів, щоб все це виразити. Та й не хочемо цього, бо маємо укриту думку при тім: те, чого ми не можемо і не хочемо виразити в словах, стане живим в ділах"[28].

Вірш починається строфою-цитатою, у якій поетеса переказує викладену вище думку, якій опонує:

"Не треба слів. Хай буде тільки діло.
Його роби – спокійний і суворий.
Душі не плутай у горіння тіла,
Сховай свій біль. Стримай раптовий порив".

До речі, в багатьох статтях і виступах, присвячених Олені Телізі, ці слова, вирвані із контексту, цитуються як такі, що ніби виражають її

[26] О. Теліга, *Лист до Н. Лівицької-Холодної від 16 серпня 1932 р*. [в:] Олена Теліга, *Листи. Спогади..*, с. 89.
[27] *Ibid.*, с. 163.
[28] В. Стерницький, *Стиль нового покоління,* Вістник, 6 (1933) 442.

позицію. Чомусь не звертають уваги на те, що ці слова взяті в лапки, що за цією тезою йде антитеза, і позиція поетеси – в ній: “Але для мене – у святім союзі / Душа і тіло, щастя з гострим болем”, “Не лічу слів. Даю без міри ніжність. / А може в цьому й є моя сміливість…”. Саме в цьому вірші-полеміці О. Теліга чітко виголосила свою життєву позицію: “Вітрами й сонцем Бог мій шлях намітив, / Та там, де треба, я тверда й сувора: / О краю мій, моїх ясних привітів / Не діставав від мене жодний ворог” (28).

Дійсно, попри позірну легкість характеру, вона могла бути суворою, різкою й принциповою: порвати з колишніми друзями, якщо доводилося в них розчаруватися (як це сталося з Лівицькою-Холодною), різко публічно виступити проти недавніх приятелів, поведінку яких вважала непорядною (як сталося з Липою), написати публіцистичну статтю, у якій серед “партачів життя” впізнавали себе її сучасники, а деякі були названі поіменно. А стосовно ворогів свого краю, то “ясних привітів” не діставали від неї ні більшовики, політику яких викривала гострим словом публіциста, ні нацисти, служити яким не стала навіть ціною життя.

Натомість високо цінувала щиру дружбу, любила чоловіче товариство, дружила з багатьма чоловіками. У період, коли вважала Н. Лівицьку-Холодну найближчою подругою, писала їй: “Я, як і ти, завжди приятелювала з чоловіками і дуже ціню цю дружбу, бо дійсно вона має в собі щось невловиме, гарне і ніжне…”. Разом з тим, зауважувала: “Але… завжди така дружба має своє «але», хай поетичне, але «але»”[29].

Це “але” мало багато відтінків: від простого приятелювання до закоханості, а між ними – чимало різних нюансів. Нею захоплювалися вже в студентські роки, була вона завжди оточена багатьма прихильниками. У цитованому вище листі до Михайла Теліги вона, розповідаючи йому про свою велику зайнятість, писала: “Потім я деякий час мушу уділяти своїм «претендентам» і вести з ними «інтелігентні» розмови. І це найтяжче. Краще три години лекцій Білецького плюс реферат з грецької літератури, ніж година розмови з деякими із них”[30].

І зовсім інший відтінок мало спілкування з цікавими для неї друзями-поетами. Михайло Мухин залишив такий спомин: “Одного разу,

[29] О. Теліга, *Лист до Н. Лівицької-Холодної від 15 липня 1932 р*. [в:] Олена Теліга, *Листи. Спогади..*, с. 67.
[30] *Ibid.,* с. 39.

десь влітку 1925 чи 1926 року, в українській студентській їдальні в замку короля Юрія в Подєбрадах, я побачив Гриву, що з зосередженим виразом обличчя щось час од часу вносив олівцем своїм дрібним чітким письмом до розгорненого зошиту. На моє машинальне запитання «що поробляєте?» він з усмішкою відповів: «Та ось пані Олена викликала мене на поетичний турнір»… Пані Олена <…> сиділа оподалік за сумежним столом із виразом пильної учениці, що пише іспитову писемну працю, й зрідка, відриваючи очі від свого зшитка, кидала погляд на Гриву”[31]. Чи не про результат цього поетичного турніру згадує Максим Грива (Загривний) у вірші, присвяченому О. Т. (Олені Телізі) і опублікованому після його смерті: “Мені ще вчора було гірше, / А нині – зовсім добре знов: / упився Вашим милим віршем, / як незіпсованим вином…”?

І чи не натяк на закоханість без надії на взаємність вчувається в рядку:

“а для Вас – мені й вмерти не можна”[32]?

Щира дружба пов’язувала О. Телігу з Василем Куриленком. Вона завжди морально підтримала його в тяжкий час, коли він підупадав духом через тяжку легеневу хворобу або через смерть від такої самої хвороби його нареченої. Присвятила йому вірші “Життя” і “Сонячний спомин”. У першому з них радила другові не впадати у відчай, не дати душі зім’ятій зсунутись на дно, закликала: “А ти її лови! Тримай! Тягни нагору! / Греби скоріше і пливи, пливи! / Повір: незнане щось у невідому пору / Тебе зустріне радісним: «Живи!»” (17).

У другому вірші вона через певний час тепло згадує друга ранньої молодості: “Це знову ти, ніколи не коханий / І завжди близький, спогадом гориш” (54–55).

Інший вірний друг О. Теліги ще з подєбрадських часів – Леонід Мосендз. Він допомагав їй готуватися до іспитів на матуральних курсах, він, разом із В. Куриленком та М. Телігою, чимало зробив для її “українізації”. Дружбу з ним вона зберегла на все життя. Коли вже після закінчення Української господарської академії в Подєбрадах Л. Мосендз жив у Словаччині, тяжко хворів і втратив роботу, а

[31] *Олена Теліга. Збірник*, ред. і прим. О. Ждановича, Детройт; Нью-Йорк; Париж (Видання Українського Золотого Хреста в ЗДА), 1977, с. 258–259.
[32] *Вістник*, 4 (1938) 244.

О. Теліга мешкала з чоловіком у польському селі, він часто писав їй хороші, теплі листи, а вона дуже вболівала за його долю, намагалася якось йому допомогти, хоч самі Теліги тоді ледве зводили кінці з кінцями. Вона з болем писала Н. Лівицькій-Холодній: "Він вже вийшов із санаторії, але становище його жахливе. Попередню свою посаду він загубив за час хвороби, а нової роботи нема. Грошей теж нема… Сидить тепер в Братиславі, в брудному бараці і не уявляє, як житиме. Не дуже-то він розписується над своєю бідою, але розпач, аж в душу, вдарила мені з його листа…". Вона додає, що вони з Михайлом несподівано одержали трохи грошей (старий борг), і вона збирається відіслати їх Леонідові. "Але що ж це? Крапля в морі… Ох, дорогесенька, як же тяжко на душі, коли не можеш допомогти своїм приятелям",[33] – журилася вона.

Підтвердження тому, що О. Теліга надсилала Л. Мосендзу гроші й, мабуть, не один раз, знаходимо також у листі Л. Мосендза до Д. Донцова від 20 грудня 1933 р.: "Я дуже Вас попрошу, пане Докторе, про одну річ. Я винен пані Олені 20 золотих. Якби Ви були так ласкаві й у рахунок моїх гонорарів (якщо такі передбачаються) віддати від мене цей борг, бо звідси це зробити незручно, а в листі посилати – не завше можна"[34].

Л. Мосендз високо цінував творчість О. Теліги. Крім уже згаданої оцінки ним вірша "Подорожній", можна додати також висловлену в листах до Д. Донцова похвалу вірша "На п'ятім поверсі", згоду з думкою редактора, що вона, як поетеса, росте і "на неї можна покладати велику надію", пораду йому більше залучати О. Телігу до співпраці[35].

О. Теліга, у свою чергу, цінувала і творчість Л. Мосендза, і його людські якості, і його щиру дружбу. Саме йому, давньому і вірному своєму другові, присвятила вона прекрасну поезію "Лист" (49–50), який сприймається нині як її сповідь і пророцтво, як лист, адресований у вічність, бо саме в ньому вона щиро розкрила свою душу, висловила життєве кредо і передбачення свого трагічного кінця:

"Коли ж зійду на кам'янистий верх
Крізь темні води й полум'яні межі –

[33] О. Теліга, *Лист до Н. Лівицької-Холодної від 9 серпня 1932 р.* [в:] Олена Теліга, *Листи. Спогади*.., с. 83.
[34] Цит. за: Г. Сварник, *Op. cit.*, с. 114.
[35] *Ibid.*

Нехай життя хитнеться й відпливе –
Мов корабель у заграві пожежі!"

А також найзаповітнішу мрію: "Щоб Бог зіслав мені найбільший дар: / Гарячу смерть – не зимне умирання".

У варшавський період життя О. Теліги в її найближчому дружньому оточенні були студенти Варшавського університету, члени Української студентської громади Олег Штуль, Сергій Кушніренко і молодий магістр Іван Коровицький, стосунки з якими були окрашені серпанком захоплення нею. З ними спілкувалася не лише на заходах в Українській студентській громаді, в організації яких вона разом з чоловіком, інженером і бандуристом Михайлом Телігою, брала найактивнішу участь, але й у себе дома. В уже згадуваному листі Олени Теліги до близької приятельки Ксенії Світлик, де вона давала характеристику їхньому спільному приятелеві Сергієві Кушніренкові, писала: "Кілька разів був у мене Кушніренко <…> Розмовляли з ним багато, до полуночі і за північ"[36]. Це той молодий поет, що написав присвячений Олені Телізі блискучий її "Психопортрет", який був опублікований у "Віснику" (9 (1936) 625).

Дещо інший відтінок мали її стосунки з Іваном Коровицьким, про якого у цьому самому листі писала: "Зустрічалися ми з ним часто, майже щодня. Сварилися теж дуже часто, але ще частіше розмовляли з ним довго і по-приятельськи". Як видно із контексту листа, раніше у них були непрості стосунки, бо він був у неї закоханий, а вона не відповідала йому взаємністю. А тепер, писала вона, "я полюбила Івана – як приятеля чи брата. Бо іншого чуття я ніколи не могла йому дати, і не люблю приймати те, за що не можу відплатити тією ж монетою. Тепер же у нас відношення установилися дружні і рівні. Йому легко говорити зі мною і ділитися своїм життям, і так само легко мені бути в його товаристві"[37].

Збірка поезій І. Коровицького "Віще зілля", що вийшла у Львові 1936 р., має присвяту: "Пані Олені Телізі".

Олег Штуль, молодший від Олени Теліги на 11 років, відчував до неї глибоку платонічну закоханість. Вона з розумінням ставилася до його почуття, мала його за вірного молодшого друга, у цитованому

[36] О. Теліга, *Лист до К. Світлик від 9 серпня 1938 р.* [в:] Олена Теліга, *Листи. Спогади..*, с. 196.
[37] *Ibid.*, с. 195–196.

вже листі до Ксені Світлик читаємо: “Олег пише часто. Писав вже і сюди (Тобто, в Заліщики, де тоді відпочивала О. Теліга. – *Н. М.*). Мій дорогий хлопче!”[38] Влітку 1938 р. О. Теліга відпочивала в його родині в с. Заліси на Волині, де батько О. Штуля був священиком.

Вона відчувала глибоку симпатію до розумного юнака, вірного лицаря і свого політичного однодумця, в якому бачила майбутнього соратника по боротьбі. Один зі свідків їхньої дружби Борис Вітошинський пригадував: “Олег Штуль, тоді 17-річний тоненький, блідий юнак звертав на себе увагу небувалою зрілістю у такому віці. Зосереджений, поважний, при тому дуже дотепний, він був постійним «супровідником» пані Олени Теліги й тим ще більше звертав на себе увагу. Штуль усе мав дуже гарні краватки, які йому з різних нагод дарувала пані Олена…”[39] Саме йому, своєму молодому вірному другові, присвятила вона вірш із символічною назвою “Напередодні [Два сонети]” (52–53), який був опублікований у “Вістнику” (1 (1938) 2). У ньому вона передбачила ті недалекі вже дні, коли вони зі зброєю в руках стануть на захист Батьківщини, і опоетизувала свої взаємовідносини з ним. Глибокий аналіз цього твору дав Іван Денисюк. Він писав, що в ньому “поетеса змальовує вдачу свого друга”, який тішить її якоюсь своєю “буревійністю”, і “дама дозволяє молодому лицареві на делікатний доторк до своєї руки, дозволяє обожнювати себе. Витворюється особливий настрій:

“Так радісно тримать мої долоні
У цій кімнаті, де в низькім поклоні
Схилились айстри на овальний стіл».

Процитувавши образи, в яких поетеса передає свою візію майбутньої війни, “по́вінна ріка якої” захлесне її друга, дослідник звертається до слів, у яких передана її впевненість у тому, що він не забуде її “лице і всі знайомі речі”, цитує строфу, що перегукується з наведеною вище:

“І раптом пам’ять, мов натхненний майстер,
Вогнем змалює золотавість айстер,
Овальний стіл і мій веселий сміх”,

[38] О. Теліга, *Лист до К. Світлик від 9 серпня 1938 р.*, с. 196.
[39] Б. Вітошинський, *На старті життя*, Париж – Олегові Штулеві: Збірник на пошану Олега Штуля-Ждановича, Париж (Вид-во “Українського слова”), 1986, с. 40.

і підкреслює: “Як гарно, як поетично, як ніжно сказано! Так багато почуттів вкладено у цей вірш – і переживання громадянки-патріотки, яка прозріває у майбуття, і бриніння інтимних струн. Тут уся жіноча грація авторки й чистота відносин”[40].

Він не забув її до кінця свого життя. Їм ще разом судилося пройти дорогами війни, у Кракові він був секретарем управи очолюваної нею мистецької секції краківської “Просвіти”, в Києві йому було доручено відновити діяльність Українського культурного товариства “Просвіта”. Чудом уникнувши арешту, він усе життя картав себе за те, що О. Теліга загинула, а він залишився живим. О. Штуль став відомим громадсько-політичним діячем, публіцистом (відомим під псевдонімом О. Жданович), очолив провід Організації Українських Націоналістів. Він зібрав, упорядкував і опублікував після війни збірки творів Олени Теліги[41], став її першим біографом, доклав багато зусиль, щоб зібрати, упорядкувати, зредагувати збірник, у який включив усі відомі йому твори О. Теліги, спогади про неї й дослідження її життя і творчості[42]. Збірник був опублікований за кордоном, а в 1992 р. перевиданий в Україні Видавництвом імені Олени Теліги заходами Фундації імені О. Ольжича і на багато років став єдиним джерелом інформації про її життєвий і творчий шлях. Саме він спонукав Д. Донцова написати книгу про Олену Телігу[43], звернувшись до нього з цього приводу зі спеціальним листом[44].

Дмитро Донцов – найбільше захоплення Олени Теліги. Про їхні стосунки написано чимало, але інколи вони трактуються занадто спрощено (Теліга – коханка Донцова). Пишуть так, на жаль, не лише охочі

[40] І. Денисюк, *Поліське літо Олени Теліги*, Дзвін, 3 (1997) 119. Детальніше про стосунки О. Теліги та О. Штуля див.: Н. Миронець, *Олена Теліга та Олег Штуль: ідейна єдність та духовна близькість*, Розбудова держави, 9–12 (2003) 39–48.

[41] О. Теліга, *Душа на сторожі. Вибір поезії*, Мюнхен (Культура), 1946, 31 с., фот.; *Прапори духа*: *Життя і творчість Олени Теліги*, впоряд. О. Жданович, [S. l.] (Вид-во “Сурма”. На Чужині), 1947, 179 с.

[42] Олена Теліга, *Збірник*, ред. і примітки О. Ждановича, Детройт; Нью-Йорк; Париж (Видання Українського Золотого Хреста в ЗДА), 1977, 473 с., фот.

[43] Д. Донцов, *Поетка вогненних меж – Олена Теліга*, Торонто (Видана коштом Олекси Тяжкого), 1953, 93 с.

[44] Див.: Н. Миронець, *Напишіть, пане докторе, про її поезії, її життя, її стиль*: *Про Олену Телігу в листах Олега Штуля до Дмитра Донцова,* Українське слово, 3 (2003).

до сенсацій журналісти, але й деякі літературознавці як, наприклад, І. Бондар-Терещенко[45].

Слід визнати, що певний привід для такого трактування їхніх стосунків подала сама О. Теліга, поділившись у листі до Н. Лівицької-Холодної своїми сильними і щирими почуттями, які виникли в неї до Д. Донцова після особистої зустрічі з ним, сутність яких вона й сама не могла визначити: "Натусенька, ти собі не уявляєш, який він мені дорогий", – писала вона. "Не мені зорієнтуватися в тому, що це є: кохання, обожання, приязнь, чи не те, не друге й не третє, але це почуття є таке глибоке, що ти, коли любиш мене, мусиш раз назавжди з ним погодитися і не ставитися до нього легковажно…"[46].

Ці самі емоції виразила вона й у вірші, що починався майже тими самими словами, що зустрічаємо в цитованому листі: "Не любов, не примха й не пригода – / Ще не всьому зватися дано!" (33).

Вірш був опублікований уже в 1933 р. у "Вістнику" (кн. 12, с. 866) без назви і без присвяти, а в посмертних виданнях творів О. Теліги друкувався з присвятою "Д. Д." (Дмитру Донцову), яку проставив упорядник О. Жданович, бо він знав про стосунки О. Теліги з Д. Донцовим, і йому було зрозуміло, кому адресовані слова: "Не любов, не ніжність і не пристрасть… Але серце – збуджений орел!" І зрозуміло, що це ж його "натхненні весла / Темний берег вміли відштовхнуть", і душа воскресла знову мчалась "у осяйну путь!"

До речі, відомий літературознавець Юрій Шевельов (Ю. Шерех), аналізуючи цю поезію, цитує два перші рядки і зауважує: "яке характеристичне окреслення! І саме це потрійне *не* – воно ж означає і любов, і примха, і пригода – тільки ще щось понад усім тим. Давній засіб романтичної поезії – творити надобрази позірним запереченням образів!"[47]

У інших листах О. Теліги до тієї самої адресатки також зустрічаємо згадки про стосунки з Д. Донцовим. Вона розповідала, як він до неї ставиться: "…Все, що я кажу, роблю, пишу, кожний мій рух, усміх – все є для нього «надзвичайне». Моя прив'язаність до нього йому по-

[45] І. Бондар-Терещенко, *У задзеркаллі 1910–1930* ... [електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.litmir.me/bd/?b=218730.

[46] О. Теліга, *Лист до Н. Лівицької-Холодної від 8 червня 1933 р*. [в:] Олена Теліга, *Листи. Спогади*.., с. 146.

[47] Г. Шевчук (Шерех Ю.), *"Без металевих слів і без зідхань даремних…"*, Олена Теліга. Збірник.., с. 460.

трібна, як і його – мені. Я його не ідеалізую, Натусь, о ні! Але я його люблю таким, яким він є, і я з ним можу бути самою собою…" Мабуть, на закид подруги на різницю в їхньому віці (Телізі було 27, Донцову – 50), вона писала: "Ріжниці в роках я не відчуваю. Зрештою, в наших відношеннях вона не грає жадної ролі"[48].

Коли ці листи були опубліковані[49], появилося ніби документальне підтвердження здогадок про інтимні стосунки О. Теліги і Д. Донцова, які й раніше мали місце, тим більше, що перший з цитованих тут листів мав продовження, яке охоче цитували усі прихильники такої точки зору. О. Теліга, нагадуючи подрузі її слова, що якби в неї, Олени, "щось" сталося, то щоб вона не розповідала про те чоловікові, а прийшла і поплакала б у неї, далі пише: "У мене «нічого» не сталося, але все ж таки я дуже хочу поплакати. Мене так мучає останній час одна й та ж думка: при всій моїй великій любові до Михайла, у мене, переконуюся, нема до нього кохання. При таких умовах – життя є дуже тяжким для нас обидвох, а зокрема для мене, бо я з любови до Міші стараюся не показати йому брак кохання"[50].

Отже, з цих та інших фактів напрошується висновок, що стосунки, які склалися у цей час між О. Телігою та Д. Донцовим, можна назвати коханням.

Але ж кохана жінка – не завжди коханка, і не варто ставити між цими поняттями знак рівняння, як це роблять деякі автори. Для прикладу, розглянемо статтю Наталі Кляшторної "«Даю без міри ніжність»: інтимний портрет Олени Теліги"[51].

У цій статті авторка уже на самому початку безапеляційно заявляє, що Теліга – коханка Донцова, і далі весь сюжет будується, виходячи з цього твердження. Із захватом описуючи, яким "шаленим" успіхом користувалася Теліга у чоловіків, вона кидає фразу: "І романи Олени Теліги не завжди були платонічними". Хочеться запитати: "А звідки Ви знаєте?" Адже пошуком жодних доказів авторка себе не обтя-

[48] О. Теліга, *Лист до Н. Лівицької-Холодної від 22 липня 1933 р.*, [в:] Олена Теліга, *Листи. Спогади*.., с. 164.

[49] Вперше ці листи були опубліковані у зб.: *Матеріали до історії літератури та громадської думки*, т. 3: *Листування з американських архівів. 1857–1933,* Нью-Йорк (УВАН у США), 1992, с. 696–699 (Далі – Листування). Передруковані у: *Теліга Олена. Листи. Спогади*.., с. 145–147, 163–165.

[50] *Ibid.*, с. 146.

[51] *Політика і культура, 2000, 29 серпня* [інформаційний ресурс]: http://joanerges.livejournal.com/373401.html

жує. Вона все і так знає. Для неї важливо донести свої знання до читачів, а для цього не обов'язково перевіряти і щось доводити, можна вихопити окремі факти з біографії, окремі (часто скорочені) цитати з документів або й послатися на думку якихось анонімних "сивочолих" літературознавців.

Стаття рясніє фактичними помилками, ось деякі з них: "Писати вірші Олена почала 1929-го, вперше вони з'явилися друком через три роки". Хоч насправді невідомо, коли вона почала писати (сама вона згадувала, що складала уже в дитинстві), зате точно відомо, коли з'явилася перша публікація її віршів завдяки "майже детективній історії", про яку згадує авторка: хтось із друзів О. Теліги без її відома, але від її імені надіслав 3 вірші редактору "Літературно-наукового вістника" Д. Донцову. Але сталося це не в 1929 р., а в 1928 р., лист від імені О. Теліги з доданими її віршами був написаний у вересні того року, а перші два з надісланих віршів були опубліковані в ЛНВ уже в 11 і 12 книгах за той самий рік[52].

Як аргумент на доказ того, що Михайло Теліга так любив дружину, що все їй прощав, авторка кидає фразу: "Поїхала до Львова познайомитися з Миколою Сціборським – отже, цього потребує її творчість". Хоч зовсім не зрозуміло, для чого їй треба було їхати до Львова знайомитися з Сціборським, якщо той навчався в Українській господарській академії в Подєбрадах на одному курсі з Михайлом Телігою і, звичайно ж, вона була знайома з ним з тих часів? Але авторці, очевидно, було вигідно "приліпити" О. Телігу до М. Сціборського, якому, як пише, закидали, що витрачає гроші організації на коханок.

Подібні приклади можна продовжити, та звернемося до тих "аргументів", які авторка наводить на підтвердження своїх думок, зокрема розповіді про те, хто був у Теліги після Донцова. Вона твердить, що "прямих доказів, що Теліга мала адюльтери з колегами-мельниківцями, немає. Це правда. Правда й те, що після роману з Донцовим у її серце увійшов інший чоловік. Хоча дослідники й досі не можуть визначити його особи. Та «амурна» участь цього чоловіка в житті Олени незаперечна". Як бачимо, логіка авторки "залізна": "прямих доказів" немає, ніхто імені того чоловіка не знає, але факт його існування в житті Теліги для авторки незаперечний. Для чого все це пишеться? Очевид-

[52] Див.: О. Теліга, *О краю мій*.., с. 58–59, 337–340; Олена Теліга, *Листи. Спогади*.., с. 41–44.

но, для того, щоб зробити висновок: “Виходить, роман з Донцовим – не просто випадок?”

Приблизно така ж логіка й доказів того, що Теліга була коханкою Донцова. Правда, авторка звертається до цитованих нами листів О. Теліги до Н. Лівицької-Холодної, але використовує їх своєрідно. Вона не згадує рядків, де Теліга пише, що в неї “нічого не сталося”, бо це могло б у читача викликати сумнів, чи була Теліга коханкою Донцова, якщо в неї “нічого не сталося” такого, чого не можна розповісти чоловікові. Але авторка в цьому не сумнівається, її більше дивує, чому Михайло Теліга і Марія Донцова не влаштовували скандалів у своїх родинах, знаючи про розмови, які йшли навколо них. У статті читаємо: “Тільки-но Дмитро з Оленою влітку 1934-го з’явилися разом у Ворохті, Марію відразу ж поінформували. І вона пише чоловікові листа, у котрому – жодного докору”, тільки “коротенька фраза: «Передавай вітання пані Лєні»”. Тут вчувається натяк на те, що поїхали вони до Ворохти таємно, а “злі язики” зразу ж поінформували дружину Донцова. Але насправді все було не так. По-перше, відпочивали вони разом у Ворохті не в 1934, а в 1935 р., і 9 липня 1935 р. Донцов писав дружині: “Приїхала Лєна, п. Михайло приїде у серпні”. На цій же листівці О. Теліга дописала:

> “Дорога пані Марійко!
>
> Я вже від п’ятниці тут. Відпочиваю і підгодовуюся. Тут дуже гарно, лише я ще трохи сонна і втомлена. Які новини у Львові? Де Таля?[53]
>
> Цілую міцно.
>
> Лєна”[54].

Слід зазначити, що практично на всіх листівках, надісланих дружині Д. Донцовим з Ворохти, були приписки від О. Теліги. Написала вона їй і лист від себе особисто (18 липня 1935 р.) у відповідь на її листівку, за яку сердечно дякувала і писала: “Я дійсно щиро зраділа їй”[55].

Але були і більш ранні листи, які свідчать, що ніякої таємниці зі своїх зустрічей О. Теліга і Д. Донцов не робили. 15 липня 1934 р. Донцов писав дружині з Варшави, що вони з Леною збираються іти до

[53] Таля – Наталка Зибенко (уродж. Пирогова, 1903–1995) – письменниця, приятелька О. Теліги.
[54] *Українське слово*, 27 (2006, 5–11 лип.) 12.
[55] *Ibid*.

театру, що п. інженер (так часто Донцов називав М. Телігу. – *Н. М.*) писав, що "може, коло 17-го буде тут (а може через Львів?) тоді побачимось". На цій самій картці Олена дописала:

> "Я так страшно тішуся, що Доктор приїхав, бо було мені тут останній час дуже сумно. Писав мені чоловік, що Ви і Д-р були до нього дуже милі. Дякую за нього щиро. Зараз підемо до театру, в якому я вже сто літ не була. Шлю сердечний привіт. Лєна"[56].

Відомо ще кілька листівок, відправлених Донцовим з Варшави до зустрічі з Телігою у Ворохті. Одну з них варто процитувати повністю, бо вона багато про що говорить.

> "21/IV [1935] [Варшава]
> Знов сидимо в Лірі[57]!
> Доктор знайшов замість мене труп, замучений школою.
> Потроху відхожу, але ще виглядаю пригнічено.
> У травні може буду у Львові.
> Сердечний привіт!
> Лєна
> Найкращі побажання Шановній Пані!
> М. Теліга
> Бачив Є[вгена] М[аланюка] – завтра хрестять нехрещенця[58]. Їду на Волинь. Па! Дмитро"[59].

З цитованих та інших листівок і листів бачимо, що Д. Донцов був бажаним гостем у домі Теліг (і в присутності чоловіка Олени і в його відсутність), що Теліг радо приймали в домі Донцових, що Михайло Теліга через зайнятість на роботі не завжди міг відпочивати разом з дружиною, а коли міг, – відпочивали втрьох, як було в Заліщиках влітку 1936 р. У листівці, надісланій звідти О. Телігою своїй приятельці К. Світлик 6 серпня, після її підпису читаємо такі автографи: "Привіт! Дм. Донцов. Цілую!.... Мих. Теліга"[60]. А в листі до тієї самої адресатки від 9 серпня 1936 р. О. Теліга писала: "Тиждень я вже як живу в Залі-

[56] *Українське слово*, 27 (2006, 5–11 лип.) 12.
[57] Ліра – кав'ярня у Варшаві, де Олена і Михайло Теліги часто зустрічалися з Дмитром Донцовим. Там написано ними кілька спільних листівок до Марії Донцової.
[58] Ідеться про сина Є. Маланюка Богдана.
[59] *Українське слово*, 28 (2006, 12–18 лип.) 12.
[60] Олена Теліга, *Листи. Спогади*.., с. 194.

щиках і насолоджуюся сонцем, Дністром, прогулками і товариством Доктора. Гарно мені тут і якось особливо радісно”[61].

Цих листів та листівок Н. Кляшторна, звісно ж, не читала. Вона, правда, звертається до слів справжнього професіонала, найкращого знавця епістолярію Д. Донцова Галини Сварник, яка засвідчила, що Марія Донцова у листах дорікала чоловікові за брак грошей, за якісь дрібниці, але ніколи не згадала злим словом Олену. І які ж висновки з цього свідчення робить авторка? А ніяких, крім здивування: чому в обох родинах не було скандалів? Вона не може також пояснити, чому Марія Донцова “не залишила у спогадах про коханку свого чоловіка жодної неприємної деталі”.

А й справді: чому?

Якби авторка глибше задумалася над цим питанням, то могла б засумніватися в бездоганності свого твердження, що Теліга – коханка Донцова. Бо якби М. Донцова її так сприймала, то чи написала б такі теплі спогади[62]? Жінки ж коханкам своїх чоловіків не прощають такого й після їхньої смерті. Її ж ніхто не змушував писати саме такі спогади. Могла б написати інші або просто промовчати. Як ніхто не змушував її й за життя Олени Теліги не тільки писати їй листи, а й передавати торти (за що та дякувала їй у листівці від 23 листопада 1936 р.[63]), приймати її в своєму домі й докоряти, якщо довго там не появлялася. Це видно з листа О. Теліги від 24 червня 1938 р., в якому вона, відповідаючи на лист М. Донцової, писала, що ніхто з них Куркової (вулиці, на якій жили Донцови. – *Н. М.*) не бойкотує, що Михайло заходив, але нікого не застав, а вона тяжко хворіла, зараз видужує, і як тільки буде готова, приїде до них “конче”[64].

Очевидно, що стосунки між О. Телігою і Д. Донцовим були не зовсім такими, як їх уявляє собі авторка, але вона наполягає на своєму. Правда, інколи в неї (мабуть, на рівні підсвідомості) виникають сумніви і вона так коментує розмови про О. Телігу “сивочолих літературознавців”, які в приватних розмовах “схиляються до думки, що Теліга мала інтимні стосунки з багатьма чоловіками, і це було основним джерелом її творчого натхнення”. “Від таких гіпотез, – пише Н. Кляшторна,

[61] Олена Теліга, *Листи. Спогади*.., с. 195.
[62] Див.: М. Бачинська-Донцова, *Теліги (Жмут спогадів)* [в:] Олена Теліга, *Листи. Спогади*.., с. 261–270.
[63] Див.: *Українське слово*, 27 (2006, 5–11 лип.) 12.
[64] *Ibid*.

– тхне махровим чоловічим шовінізмом…”. Але далі цього вона не йде. Кидаючи саркастичні зауваження в бік “злих язиків”, які пліткували про стосунки О. Теліги і Д. Донцова, вона сама опинилася в їхньому полоні й малювала образ відомої поетки, який мало чим відрізнявся від того, про який вони говорили. Так, пояснюючи, чому Михайло Теліга не влаштовував скандалів і “закривав очі навіть на те чого інші чоловіки не стерпіли б”, вона пише: “Насправді ж Олена «нічого такого» Михайлові ніколи не обіцяла. Ще до шлюбу вона писала: «Любов свобідна, Михайлику, і я ніколи не візьму ніяких обіцянок»...” Обірвавши на цьому цитату, авторка зміщує акценти, і створює враження, що О. Теліга вже до шлюбу була орієнтована на подружню зраду. Насправді ж зміст цитати говорить зовсім про інше, бо далі йдуть такі слова: “Любов неможлива без повного цілком довір’я. А я Вам вірю безмежно! Тільки будьте завжди щирим…”. Отже, Олена вважала, що в основі справжнього кохання повинні бути цілковите довір’я і щирість. Якби авторка не обірвала цитату, то, може, ці слова навели б читачів на думку, що Михайло Теліга так щиро кохав дружину (в чому ні авторка, та й ніхто інший не сумнівається), що цілковито їй довіряв і був переконаний, що попри будь-які захоплення, що можуть трапитися в неї, вона ніколи не опуститься до зради свого чоловіка. Але таке припущення не вписувалося в її концепцію, запрограмовану заздалегідь, і зорієнтовану не на пошук істини, а на дешеву сенсацію.

Отже, спробуємо неупереджено розібратися в непростих стосунках Д. Донцова і О. Теліги й уявити психологічний стан останньої після їхньої особистої зустрічі. Треба враховувати, що українська молодь в еміграції та на західноукраїнських землях, якій були доступні праці Д. Донцова, обожнювала редактора улюбленого журналу “Літературно-науковий вістник” та автора праці “Націоналізм”, що вийшла друком 1926 року, і яку із захопленням читали й обговорювали. О. Теліга не була винятком.

То ж можна уявити, яке враження справив на неї несподіваний лист (від самого Донцова!), що надійшов до неї в результаті “майже детективної історії”, про яку вже згадувалося. Вона потішила, мабуть, і самого редактора, й він проникся повагою до талановитої молодої жінки. Друкував усе, що вона надсилала, вони листувалися, і не виключено, що вже тоді їх пов’язувало почуття взаємної симпатії. Але перша їхня особиста зустріч відбулася в січні 1933 р. в домі Лівицьких

під час приїзду Д. Донцова до Варшави. Д. Донцов закохався з першого погляду. У листах до Н. Лівицької-Холодної він називав О. Телігу "милим сотворінням", докоряв Наталі за те, що ніби під її впливом Олена не прийшла на його відчит, а він так хотів, щоб вона прийшла. "Я хотів побачити миле сотворіння в балевій сукні, і вона так гарно йшла вже до шафи – і на півдорозі вернула, заворожена Вашим поглядом…"[65].

Під час приїзду Д. Донцова до Варшави на початку травня того самого року відбулася друга його зустріч з О. Телігою, яка поклала початок їхнім досить близьким стосункам, хоч про ступінь цієї близькості ми, напевне, ніколи не дізнаємося (та чи й потрібно?). У всякому разі, в листі до О. Теліги від 6 травня 1933 р. Д. Донцов дякує їй "за все", натякає, що щось інтимне написав "в залученім листі" і радить того листа не читати приятелькам. Ставить запитання: "Що Ваша «кара божа» (іспити моральности)?"[66] Це запитання свідчить, очевидно, про те, що новий характер стосунків з Д. Донцовим викликав у душі О. Теліги велике душевне сум'яття, яке й вилилося у цитованому вище сповідальному листі до подруги.

17 травня Д. Донцов пише О. Телізі: "Миле Сотворіння, Ви надзвичайні у Вашій мінливости: мінитеся наче шкельце кольорове". І далі: "Зрештою, хай то буде «лірика», аби лиш вона – повторилася. Ні? Чеснотливим бути не можу, бо це передусім – нудно"[67]. 30 травня, перед від'їздом О. Теліги з Варшави він пише їй, звертаючись: "Моє любе сотворіння", шкодує, що вона не побувала у Львові, повідомляє різні львівські новини, а далі: "З Вашим credo – Ви є надзвичайні, миле сотворіння. Ось для чого я прошу, жадаю і вимагаю, щоб Ви мені *конче дали щось до IX кн. «Вістника»* (1.VIII. мушу мати вірші в руках)"[68].

На цю "вимогу" О. Теліга надіслала Д. Донцову два вірші: "Не треба слів…" та "Літо". Про останній писала в листі до Н. Лівицької-Холодної: "(еротика!)"[69]. Обидва вірші були опубліковані, як і обіцяв редактор, у "Вістнику" (кн. 9, с. 651, 627). Дослідники творчості О. Те-

[65] *Листування,* с. 451.
[66] *Ibid.,* с. 527.
[67] *Ibid.,* с. 529.
[68] *Ibid.,* с. 540.
[69] О. Теліга, *Лист до Н. Лівицької-Холодної від 22 липня 1933 р*. [в:] ОленаТеліга, *Листи. Спогади..*, с. 163.

ліги висловлюють припущення, що “героєм” вірша “Літо” міг бути саме Д. Донцов.

Ці короткі уривки з листів дозволяють висловити припущення, що Д. Донцов готовий був іти якомога далі в їхніх стосунках, бо “чеснотливим бути” йому нудно, їй же “іспит моральності” цього не дозволяв і вона намагалася утримати їх на рівні “лірики”.

Повернувшись з Варшави на село після таких бурхливих переживань (адже сам Донцов, якого вона й раніше обожнювала, звернув таку пильну увагу на неї як на жінку, і це не могло її не схвилювати), О. Теліга намагалася розібратися в своїх почуттях, аналізувала їх, порівнювала.

Той рік для неї взагалі був багатим на сильні емоції. Ще на початку року вона зустріла чоловіка, з яким мала роман ще живучи в Чехословаччині, але чомусь не могла з ним одружитися, можливо, були проти батьки, бо в одному з листів до Н. Лівицької-Холодної вона писала, що у своєму житті вона багато раз поступалася своїми інтересами для батька, “а раз навіть тим, що здавалося мені щастям”[70]. Ця зустріч стала сюжетом для написання одного з найкращих її ліричних віршів – “Подорожній”, хоч багато хто вважав, що його героєм був Д. Донцов. Порівняння Д. Донцова з “подорожнім” виникло у тих, хто знав про симпатії між ним і О. Телігою. Почуття, зображені в поезії через зустріч, розлуку і знову зустріч, могли трактуватися як зустріч Д. Донцова і О. Теліги в січні того року і в його наступний візит до Варшави у травні. Хоча О. Теліга нагадує в листі до Н. Лівицької-Холодної, яка знала історію “Подорожнього”, що написала вона вірша в лютому, ще перед поверненням Д. Донцова до Варшави, і не можна порівнювати події їхньої зустрічі з сюжетом вірша[71], але це збуджувало інтерес багатьох. Більше того, і сам Д. Донцов, мабуть, вважав себе “подорожнім” і поширював таку думку. Більше того, в тому самому числі “Вістника”, де був опублікований “Подорожній”, він умістив вірш під назвою “Без присвяти”, образи якого перегукувалися з образами “Подорожнього”. Автор цього вірша заховався за криптонімом N, але багато хто вважав, що ним був Д. Донцов. Сама О. Теліга таке припущення не підтвердила, але й не спростувала. Відповідаючи Н. Лі-

[70] О. Теліга, *Лист до Н. Лівицької-Холодної від 30 серпня 1932 р.*, ibid., с. 100.
[71] Див.: О. Теліга, *Лист до Н. Лівицької-Холодної від 22 липня 1933 р.*, ibid., с. 163–164.

вицькій-Холодній, вона писала: “Щодо вірша «Без присвяти», то, їй Богу, не знаю, чи писав його редактор. Може”[72].

Про автора цього вірша чимало дискутували, було бажання встановити його особу, тому що, на думку Шереха (Ю. Шевельова), припущення, що в поезіях з “Вістника” відбилися взаємозахоплення “редактора” і авторки, може свідчити про те, що це була не тільки “ідейна близькість”[73]. Проте, як справжній учений, Ю. Шевельов не робить категоричних, однозначних висновків, а слушно зауважує: “Хоч не можна виключити й тієї можливості, що в своїй поезії N видав бажане за здійснене”[74].

Порівнюючи емоції, викликані “подорожнім” і Донцовим, з тими, що відчувала до чоловіка, О. Теліга каралася від того, що вони були різними. А вони й не могли бути однаковими, бо минало вже сім років їхнього з Михайлом подружнього життя. Статистика свідчить, що приблизно на цей період припадає найбільше розлучень. Притупляється гострота відчуттів, пристрасть переходить у більш спокійні почуття любові, прив’язаності, взаємної поваги, турботи. І коли такі почуття зберігаються, зберігається й сім’я, в іншому випадку – руйнується.

О. Теліга писала подрузі, що чоловіка вона любить, але це було не зовсім те почуття, яке раптом вона відчула до іншого чоловіка і не могла визначити його однозначно, але воно бентежило, вона відчувала докори сумління, свою провину перед чоловіком. І вона пише в не раз уже цитованому листі: “Зрештою, дай Боже, може це лише такий період мого життя”[75].

Можемо висловити припущення, що О. Теліга доклала зусиль, щоб ті почуття, які так її схвилювали і які сприймала як “кару Божу”, перевести в інший, ліричний регістр, і її почуття до Доктора набули іншого відтінку.

Минуло шість років з часу пам’ятної зустрічі з Д. Донцовим, і О. Теліга написала вірш із характерним заголовком “1933–1939”, під яким поставила дату: “2.V.1939”, а епіграфом узяла слова В. Сосюри: “Наближається спогадів повінь”. У ньому вона висловила свої емоції того часу, коли “минулі дні вернулися як спогад”, і зафіксувала, що їхні

[72] О. Теліга, *Лист до Н. Лівицької-Холодної від 22 липня 1933 р.*, с. 164.
[73] Ю. Шерех, *Скарби, якими володіємо*, Сучасність, 6 (1993) 161.
[74] *Ibid*.
[75] Олена Теліга, *Листи. Спогади..*, с. 147.

кроки, “зв’язані навік, / У Божих меж – назавжди розминулись. / Без теплих слів, без дрогнення повік / Ми попрощались десь на розі вулиць!..” (56).

Про стосунки О. Теліги і Д. Донцова написано багато різного. Найближчими до правди видаються слова Н. Лівицької-Холодної, з якою О. Теліга ділилася своїми найпотаємнішими думками й почуттями, і, очевидно, не лише в листах, а і в відвертих розмовах при зустрічах, отже, вона була найбільше поінформована. У розмові з Богданом Бойчуком на його припущення, що між О. Телгою і Д. Донцовим була “якась романтична взаємність”, вона відповіла: “Знаючи добре Телігу, я думаю, що все те було тільки платонічне. Вона дуже любила фліртувати, була дуже весела, чарівна в товаристві, – і тому ходили всякі чутки про неї”[76].

Важливо підкреслити, що почуття, які виникли в О. Теліги до Д. Донцова, як би їх не називали, хоч і викликали в її душі велике сум’яття, але стали й джерелом натхнення для прекрасної любовної лірики.

А велика любов, дружба, взаємна повага і вірність Олени і Михайла Теліг витримали випробування не лише життям, але й смертю. Збираючись у довгоочікувану, але й небезпечну дорогу, перед від’їздом з Рівного до Києва О. Теліга писала чоловікові: “Любий мій, коханий! Вже так пізно. Бажаю тобі, як найдорожчого, здоров’я і успіху. Хай тебе Бог хоронить! Вірю, що ми зустрінемося живі і здорові і заживемо знов разом. Пам’ятай одно: яка я не є, але я тебе рідного дуже і дуже люблю і життя без тебе не уявляю.

Цілую тебе, милий, міцно, міцно!”

“Рушай, рідний!”[77] – покликала вона. Він приїхав і розділив з коханою дружиною її трагічну долю.

Отже, Олена Теліга своєю творчістю і власним життям довела, що українська жінка повинна і в громадському, і в особистому житті стати рівноправним партнером чоловіка, разом з ним боротися за українську націю та українську державу і бути готовою заради цього пожертвувати власним життям.

[76] *Сучасність*, 3 (1985) 11–12.
[77] О. Теліга, *Лист до М. Теліги від 17 жовтня 1941 р.* [в:] Олена Теліга, *Листи. Спогади..*, с. 224.

Олена Теліга та Дмитро Донцов. Варшава – Львів, 1930-ті роки

Публікуються вперше. *(Архів Осередку Української Культури і Освіти Вінніпеґу (Канада), фонд Михайла та Олени Теліг)*

Олена Теліга та Дмитро Донцов. Ворохта, 1935 рік
Публікується вперше. *(Архів Осередку Української Культури і Освіти Вінніпеґу (Канада), фонд Михайла та Олени Теліг)*

Дмитро Донцов, Олена Теліга та Михайло Теліга. Заліщики (?), 1936 рік. Публікується вперше.
(Архів Осередку Української Культури і Освіти Вінніпеґу (Канада), фонд Михайла та Олени Теліг)